
МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ
ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 94 (477) (=811.161.2):008 (470+571) “16/17”
ББК 63.3 (4 Укр):71(2) 46

Сергій Жовтий

ВПЛИВ ГАЛИЧАН НА РОЗВИТОК РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
В XVII–XVIII СТОЛІТТЯХ

У статті розглядається роль вихідців з Галичини в розвитку російської культури, починаючи із XVII століття, коли основну роль у цьому процесі відігравали твори українських авторів, і закінчуючи другою половиною XVIII століття, коли в результаті централізаторської політики російського уряду вплив духовенства українського походження був припинений.

Ключові слова: духовенство, Києво-Могилянський колегіум (академія), українська література, вихідці з Галичини.

Період другої половини XVII – XVIII століть, і особливо часи реформ Петра I, позначився надзвичайно широким впливом української культури і її представників на становлення “нової” російської культури. Або іншими словами, саме українці “європеїзували” по-азіатськи закрите, і вороже до всього невідомого та нового, російське суспільство, де навіть можновладці та вище духовенство не були знайомі з наукою й освітою, уважаючи її гріховною. Завдяки українцям, які здобували ґрунтовну освіту в братських школах, Києво-Могилянському колегіумі, інших навчальних закладах, а також часто продовжуючи освіту в європейських університетах, цей вплив проявлявся практично в усіх сферах суспільного життя спочатку Московської держави, а потім і Російської імперії, починаючи від побуту й закінчуючи високим мистецтвом, включаючи таку важливу в той час сферу суспільного життя, як церква.

Мета статті полягає в дослідженні ролі галичан у цьому процесі, а також аналізі їхнього внеску в розвиток російської культури в зазначений період.

Найбільший вклад у дослідження участі українців саме в релігійній сфері зробив К.В.Харлампович. У своїй фундаментальній праці “Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь”, що вийшла в Казані в 1914 році, автор надзвичайно ґрунтовно розглядає діяльність українського духовенства в Росії в XVII–XVIII століттях [14]. Цю працю можна розглядати як кінцевий результат у тій величезній архівній роботі, що була проведена істориками другої половини XIX – початку XX століть, які дослідили історію Києво-Могилянської академії, біографії перших випускників київських шкіл і училищ, що працювали в Москві, а також становлення перших російських шкіл і Слов’яно-греко-латинської академії в Москві. Історичні катаклізми, що настали після виходу першого тому праці Харламповича, унеможливили навіть саму постановку проблеми в тому напрямку, у якому її сформулював Харлампович [5, с.75–88].

Важливе значення мають також праці М.І.Костомарова. Так, наприклад, у праці “Две русские народности” автор розглядає українсько-російські культурні відносини в аспекті особливостей національного менталітету двох народів [7, с.33–80].

Серед праць російських дореволюційних істориків, які теж досліджували українсько-російські культурні відносини, слід згадати й О.М.Піпіна і його “Историю русской литературы” [11] та “Историю русской этнографии” [12], де викладені принципові погляди вченого на взаємовідносини української й російської літератур. Не можна не згадати статтю російського історика М.С.Трубецького “К украинской проблеме”, де автор дійшов висновку, що стара російська культура при Петрі I припинила своє існування, а та культура, що живе й розвивається із часів Петра I, є безпосереднім і органічним продовженням української культури [14, с.165–184].

Проте слід зауважити, що переважну більшість тих російських істориків, які торкаються цієї тематики, на жаль, об'єднує одна спільна риса – вони вперто не хочуть миритися з тим, що українська культура – це самодостатнє і багато в чому унікальне явище, яке не є частиною “общей русской культуры”.

Загальною тенденцією радянської історіографії, яка так само керувалася принципом “старшого брата”, була теза про прогресивність російської культури і її благотворний вплив на українську культуру та інші національні культури народів Радянського Союзу.

Нова хвиля інтересу до проблеми у зв'язку з історією освіти в допетровську епоху в радянській науці проявилася у 80-х роках. Ця тема розробляється і нині в основному у двох наукових центрах. Російські історики досліджують проблему становлення освіти, науки та загалом культури в допетровську епоху в Москві. Українські історики, філософи та філологи досліджують переважно історію Києво-Могилянської академії, відкривають нові архівні матеріали, публікують джерела та переклади. У наш час ці дослідження продовжуються як у Росії, так і в Україні.

Значної уваги заслуговує дослідницька діяльність у цьому напрямку вчених і культурних діячів української діаспори. Тут слід згадати праці П.Голубенка [1], Ф.Б.Корчмарика [6], І.Огієнка [10] та інших. Один з найкращих дослідників української літератури Д.І.Чижевський у своїй праці торкається питання впливу української літератури на розвиток російської літератури [17].

Важливою в процесі загальноукраїнського культурного впливу на Росію є роль галичан.

Список галичан, які мали вплив на російську культуру, треба почати з видатного українського письменника-полеміста Івана Вишенського. Він жив орієнтовно між 1550 та 1620 роками й походив з містечка Судова Вишня. Відомо, що в молодому віці деякий час проживав у Луцьку й приблизно в 70-х роках XVI століття став ченцем Афонського монастиря в Греції. Близько 1604 року Вишенський ненадовго повертався в Україну, перебуваючи у Львові, Унівському монастирі та Манявському скиті. У 1606 році повернувся на Афон, де і прожив до самої смерті.

Відомо шістнадцять творів Івана Вишенського. У 90-х роках XVI століття були написані найвизначніші з них, спрямовані проти Берестейської церковної унії та католицизму. У 1598 році в острозькій “Книжці” надрукував послання до Костянтина Острозького та православних, написане Вишенським від імені монахів Святої Гори (Афон). Близько 1600 року на Афоні він склав збірник – “Книжку”, куди ввійшли “Извещение краткое”, “Писание до всех обще, в Лядской земли живущих” (написані до 1596 року), послання до князя Костянтина Острозького й до єпископів, крім того, “Обличение диавола-миродержца”, “Порада” та ін. (збірник не був надрукований і твори письменника поширювалися в рукописах). У 1600–1601 роках він написав три відповіді на полемічний трактат визначного єзуїта, полеміста Петра Скарги – “Короткослівну відповідь Петру Скарзі”, “Зачапка мудрого латинника з глупим русином” і “Позорище мысленное” [19, с.3–18]. І хоч Іван Вишенський не був у Росії, його твори набули там популярності й мали вплив на подальший розвиток російської літератури, а також користувалися повагою, зокрема серед старообрядців.

Літературна діяльність ще одного галичанина – Лаврентія Зизанія-Тустановського також залишила свій відбиток на російській літературі. Він народився в 60-х роках XVI століття в містечку Потелич – помер після 1634 року в м. Корець, на Волині. У 1596 р. Лаврентій Зизаній видав “Граматику словенську” і буквар “Наука ко читанню і розумінню письма словенського язика...”, до якої додав “Лексис, сиріч Річеніє” – перший друкований церковнослов'янсько-український словник (1061 слово), що мали велике значення для розвитку освіти не лише в Росії, а й у південних слов'ян. Склад православний катехізіс, надрукований у 1627 році в Москві, а згодом спалений мос-

ковською церковною владою за неортодоксальність. Цим твором користувалися старообрядці, перевидавши його кілька разів. У “Великому катехізисі” висловив реформаційні погляди на тринітарну проблему, заторкнув проблеми природознавства: питання світобудови й небесних явищ, пояснюючи їх розвиток на основі власних закономірностей [8, с.21–22].

Що стосується українців, вихідців з Галичини, які безпосередньо працювали в Москві, то тут, безперечно, найбільше уваги слід приділити вихідцю з містечка Яворів Стефанові Яворському (1658–1722).

З 1673 року Стефан Яворський навчається в Києво-Могилянському колеґіумі, а також у школах Львова, Вільна, Любліна та Познані.

У 1700 році С.Яворський, під час одного зі своїх візитів до Москви, у присутності Петра I виголосив проповідь на похороні боярина А.С.Шейна. Енергійний російський самодержець відразу оцінив неабиякі здібності талановитого українського ченця та наказав негайно висвятити його на митрополита Муромського і Рязанського. Петро I вирішив використати честолюбного Яворського, сподіваючись з його допомогою підкорити церкву світській владі. Коли в 1700 році помер московський патріарх Адріан, Стефана Яворського призначили на посаду місцеблюстителя Патріаршого престолу. Яворський дуже не хотів переїжджати в Москву й усіма можливими засобами опирався цьому призначенню. Але опиратися запальному та швидкому на розправу самодержцю не наважився. Спочатку Яворський підтримав реформи Петра I, зокрема в галузі освіти. Ставши протектором Слов'яно-греко-латинської академії в Москві, він здійснює її реорганізацію за взірцем Києво-Могилянської академії. Разом з грецькими богословами братами Ліхудами починає роботу над виправленням тексту Святого Письма.

В останні роки життя Стефана Яворського виявилися його ідеологічні та політичні розбіжності із царем Петром I. Стефанові Яворському, як і багатьом ієрархам, не подобалася політика царя щодо церкви. Після скасування патріаршого устрою Російської церкви й утворення в 1721 році Священного Синоду, ставши його Президентом, Стефан Яворський виступав за відновлення патріаршества. Захищаючи традиційне православ'я, він критикував віротерпимість Петра, який сприяв поширенню ідей протестантизму та постійно порушував церковні канони. У численних проповідях митрополит рішуче, хоча й не називаючи імен, засуджував жорстокість і самодурство владної верхівки, за що особисто від Петра I отримав заборону проповідувати. Коли ж Яворський виступив на захист звинуваченого в зраді царевича Олексія Петровича, російський самодержець вирішив скомпрометувати митрополита й наказав розпочати проти нього слідство та цькування. Неодноразово просив митрополит Стефан, щоб його відпустили в Україну, де б він міг знайти спокій в одному з монастирів, але хворого Яворського до останніх днів примусово утримували в Санкт-Петербурзі, час від часу дошкуляючи йому інтригами. Не витримавши “вавілонського полону”, як писав сам Яворський, у 1722 році преосвящений митрополит помер [3, с.38–52].

Серед надрукованих Яворським літературних, богословських і полемічних творів значний інтерес для нас становлять такі яскраві зразки його творчості, як панегірики “Геркулес після Атланту”, “Арктос”, “Луна голосу, що волає в пустелі”, теологічні праці “Виноград Христов”, “Конкордація Святого Письма”, “Про церкву”, “Про Святу Трійцю”, “Камінь віри”, “Знамення пришествя антихриста та скінчення віку” тощо. До нашого часу дійшли численні тексти проповідей, віршів та елегій, написаних Яворським староукраїнською й латинською мовами.

Творча спадщина Стефана Яворського нараховує понад 300 проповідей, виданих лише частково в XIX столітті. Його ораторське мистецтво визнавали навіть супротивники. Автор памфлета “Молоток на Камінь віри” писав, що Яворський міг змусити слухачів то плакати, то сміятися. Стиль його проповідей, усіяних вишуканими алегоріями й складними метафорами, вражав слухачів, однак за своєю тематикою його “слова”

найчастіше були далекі від сучасності. Яворський також був автором промови перед прокляттям Івана Мазепи, виголошеної 12 листопада 1708 року в Успенському соборі Москви [2, с.504].

Поезія займає досить незначне місце в його творчій спадщині. Після панегіриків київського періоду він писав переважно в малих жанрах, рідко призначених для широкого розголосу, як, наприклад, “Стихи на измену Мазепы” (1709). Але в його ліричній творчості були чудові знахідки: дружня епітафія Дмитрові Ростовському (1709) стала популярним духовним віршем (“Взираи с прилежанием, смертний человек, како век твой проходит, а смерть недалече”), а його чудова елегія до бібліотеки, написана латинською мовою, тільки у XVIII столітті чотири рази перекладалася російською (“Книги, мною многажды носимы, грядите, свет очию моею, от мене идите”) [13, с.255–264].

Збереглися конспекти лекцій професора Стефана Яворського, які читалися латинською мовою. Вони дають змогу простежити погляди автора на філософську систему Арістотеля і його послідовників, на вітчизняну філософську традицію, яка розвивалася на рівні західноєвропейської науки з творчим переосмисленням філософських постулатів античності, ідей гуманізму й реформації [9, с.125–126].

Вихідці з Галичини також брали участь у колонізації Сибіру. Так, останнім митрополитом українського походження у XVIII столітті на Тобольській кафедрі був Павло Конюшкевич (1705–1770), який походив із с. Конюшки, неподалік Самбора.

У 1740–1741 рр. майбутній святий супроводжував архімандрита Києво-Печерської лаври Тимофія Щербацького в подорожі до Санкт-Петербурга. Павла Конюшкевича помітили й викликали на посаду проповідника Московської академії в Заіконоспаському монастирі. У 1743 році Новгородський архієпископ Амвросій Юшкевич, учитель Павла Конюшкевича в Києво-Могилянській академії, запросив його до себе та зробив архімандритом Юріївського монастиря, у якому він перебував 14 років. Звідти Конюшкевича призначили в 1758 році митрополитом у Тобольськ.

Прибувши в Тобольськ й ознайомившись зі станом справ в єпархії, Павло Конюшкевич визначив для себе кілька стратегічних напрямів. Перше, чим він зайнявся, було просвітництво. Колишній викладач Київської академії та проповідник Московської академії відразу звернув увагу на семінарію при архієрейському будинку. Заснована ще в 1702 році митрополитом Феодосієм Лещинським, на час приходу Конюшкевича в Тобольськ вона занепала. Головною причиною занепаду семінарії була відсутність державного фінансування. Згідно з Духовним регламентом, духовні школи вважалися школами при архієрейських будинках. Єпархіальні архієреї мали дбати про відкриття шкіл й утримувати їх на місцеві кошти, тому стан духовної освіти в тій чи іншій єпархії залежав, переважно, від особи єпархіального архієрея. Тобольська єпархія, хоча за територією й була найбільшою, але далеко не багатою. Утримувати на свої кошти семінарію архієреєві було практично неможливо. Павло Конюшкевич подає прохання у Святійший Синод про надання їй статусу штатної семінарії, але тільки в 1765 році домогся фінансування для семінарії в розмірі 490 рублів на рік [18, с.65].

Завдяки піклуванню Конюшкевича Тобольська семінарія перетворилася на центр освіти й культури Сибіру. Насамперед було відкрито вищий богословський клас, учителем якого і ректором семінарії в 1760 році призначено архімандрита Михайла Миткевича. Зважаючи на віддаленість Тобольська, суворість його клімату та досить убоге забезпечення, він звернувся до Києво-Могилянської академії, сподіваючись знайти там однодумців і підтримку. У 1764 році до Тобольська прибули вихованці академії Саватій Ісаєвич і Веніамін Бялковський. Конюшкевич підшукував різні способи заохочення викладачів, зокрема, утримав збільшив платню, крім того, викладацький склад семінарії безкоштовно отримував продукти й одяг [4, с.22].

Крім піклування про семінарію, яка мала виховувати грамотних місіонерів, митрополит Конюшкевич задумав заснувати мережу нижчих духовних училищ. Так, у 1759–1764 роках у Тобольській єпархії було створено низку так званих “заказних” шкіл, розташованих у “заказах”. Це були школи в Барнаулі та Троїцьку, у 1760 році організовано школи в Красноярську й Верхотур’ї, у 1761 році – у Єкатеринбурзі, Далматові, Рафаїлові. Пізніше відкрилися школи й в інших “заказах” – Тарському, Томському, Самарівському, Ішимському, Туринському. Ці школи мали чотири класи, після закінчення яких учні вступали в семінарію.

Павло Конюшкевич усвідомлював важливість будівництва нових церков для поширення християнства на території Сибіру. Він наполягав на тому, щоб будувалися кам’яні церкви. Разом з тим намагався навести порядок із процедурою оформлення церковного будівництва, а також із збиранням коштів на будівництво нових храмів. Так, 1759 р. по духовних наказах було розіслано указ, у якому докладно перераховувалися пункти, з яких у майбутньому мало складатися прохання парафіян про будівництво чи відновлення церкви.

Завдяки встановленому порядку й контролю за збиранням церковних пожертв на будівництво церков за час перебування Конюшкевича на Тобольській кафедрі було збудовано багато церков, у тому числі й кам’яних. Було відновлено Богоявленську церкву, яка за місяць до приїзду Конюшкевича в Тобольськ згоріла разом із дерев’яною Захаріївською церквою. У 1761 році в Тобольську було освячено кам’яну Хрестовоздвиженську церкву. У 1762 році в Тобольському жіночому монастирі побудовано церкву Різдва Богородиці, а при Благовіщенській церкві того ж року завершилося будівництво кам’яної дзвіниці. У Знаменському монастирі українець Михайло Миткевич у 1767 році завершив будівництво кам’яної дзвіниці й кам’яної церкви. Загалом лише в Тобольську було споруджено понад 20 кам’яних храмів і безліч дерев’яних церков, відкрито кілька нових парафій у селах і на заводах.

Дбаючи про семінарію, яка мала випускати потрібну кількість священнослужителів, будуючи храми, наводячи порядок в єпархії, тобто створюючи базис, митрополит Павло постійно й безпосередньо займався місіонерськими справами. Для ознайомлення зі станом місіонерської справи в єпархії Конюшкевич здійснював особисті візити в різні місця, незважаючи на труднощі, пов’язані з подорожами по Сибіру. Так, наприклад, у 1762 році він відвідав визначні місця Тобольської єпархії. Його супроводжував численний почет, який складався з архимандритів, священників, дияконів і хористів, котрі, очевидно, були необхідні для здійснення архієрейського богослужіння в різних місцях єпархії [18, с.68].

Перебуваючи в Росії, Павло Конюшкевич підтримував тісні зв’язки з Києво-Печерською лаврою. Так, наприкінці 1760 року до нього звернувся архимандрит Києво-Печерської лаври Л.Білоусович з проханням допомогти в придбанні покривель для Успенського собору, друкарні та інших будівель монастиря. Конюшкевич відгукнувся на прохання, виділивши шість тисяч рублів для купівлі покривельного заліза. На знак вдячності лаврська адміністрація направила через ієромонаха С.Лебединського в подарунок ікони й книги.

Діяльність митрополита Павла викликала невдоволення і навіть ворожнечу з боку місцевих старожилів. Вони знайшли підтримку в обер-прокурора Синоду І.Меліссіно, який за підтримки Катерини II прагнув реформувати Православну церкву в протестантському дусі. Павла Конюшкевича за несправедливими звинуваченнями було викликано до Санкт-Петербурга. Справжньою причиною невдоволення уряду була послідовна діяльність митрополита Павла, спрямована проти втручання світської влади в справи церкви й наміру секуляризувати її землі.

У 1768 р. митрополит Павло Конюшкевич прибув до Москви. Не чекаючи розгляду справи, у квітні 1768 року подав прохання до Синоду звільнити його від митро-

поличих обов'язків і відпустити, за старістю й хворобами, до Києво-Печерської лаври. За наказом імператриці Катерини II його прохання задовольнили, і влітку 1768 року Павло Конюшкевич прибув до Києво-Печерської лаври, де, пробувши трохи більше двох років, помер у 1770 році [16].

Крім того, відомо, що менш знані галичани, так само як і вихідці з Гетьманщини, були задіяні у виправленні духовної російської літератури, а також як перекладачі з польської, латини, інших мов, оскільки тогочасна освіта в Україні була на високому рівні й могла постачати “кадри” й для інших держав.

Таким чином, можна зробити висновок, що роль вихідців з Галичини в загальному процесі впливу української культури на російську в XVII–XVIII століттях є досить значною, а діяльність галичан безпосередньо на території Росії як церковних ієрархів, “справщиків” духовної літератури, а також їх літературні твори залишили глибокий слід у російській культурі XVII–XVIII століть, що, у свою чергу, вплинуло на подальший розвиток Російської імперії.

1. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / П. Голубенко. – К., 1993. – 448 с.
2. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / [упоряд. С. О. Павленко]. – 2-ге вид. – К., 2008. – Т. 1. – 1144 с.
3. Захара І. С. Стефан Яворський / І. С. Захара. – Львів, 1991. – 110 с.
4. Зноско В. Життя і чудеса Святителя Павла, митрополита Тобольського і Сибирського / В. Зноско. – К., 1908. – 76 с.
5. Киселева М. С. Истоки российского образования во второй половине XVII в.: малороссийское влияние / М. С. Киселева // Философский век : альманах. – Вып. 28 : История университетского образования в России и международные традиции просвещения. Т. 1 / отв. ред. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. – С. Пб., 2005. – 326 с.
6. Корчмарик Ф. Б. Духові впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України / Франко Богдан Корчмарик. – Нью-Йорк : Наукове товариство імені Шевченка, 1964. – 149 с.
7. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – С. Пб., 1861. – № 3. – С. 33–80.
8. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні: ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття / В. Литвинов. – К. : Основи, 2000. – 472 с.
9. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – К., 1994. – 288 с.
10. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви / І. Огієнко. – К., 1993. – Т. 2. – 284 с.
11. Пыпин А. Н. История русской литературы : в 4 т. / А. Н. Пыпин. – С. Пб., 1912. – Т. 2 : Древняя письменность. Времена Московского царства. Канун преобразований. – 576 с.
12. Пыпин А. Н. История русской этнографии : в 4 т. / А. Н. Пыпин. – С. Пб., 1890. – Т. 1. – 434 с.
13. Русская силлабическая поэзия XVII–XVIII в. / [общ. ред. В. П. Адрианова-Перетц]. – Л., 1970. – 424 с.
14. Трубецкой Н. С. К украинской проблеме / Н. С. Трубецкой // Евразийский временник. – Париж : Евраз. кн. изд-во, 1927. – Кн. 5. – 308 с.
15. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. В. Харлампович. – Казань, 1914. – Т. 1. – 878 с.
16. Хижняк З. Святий Павло (Конюшкевич) [Електронний ресурс] / З. Хижняк. – Режим доступу до ст. : <http://www.apologet.kiev.ua/content/view/1073/35/>.
17. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. – К. : Академія, 2003. – 567 с.
18. Швець І. Діяльність українських православних місіонерів у XVIII столітті : дис. ... кандидата богослов'я / І. Швець ; Київська Духовна Академія. – К., 2001. – 152 с.
19. Шевчук В. Іван Вишенський та його послання / В. Шевчук // Вишенський Іван. Твори. Переклад В. Шевчука. – К., 1986. – 247 с.

The article discusses the role of immigrants from Galicia in the development of Russian culture, beginning with the 17th century, when the main role in this process played works of Ukrainian authors, and finishing the second half of the 18th century, when as a result of centralization policies of the Russian government, the influence of Ukrainian clergy in Russia was over.

Key words: *clergy, the Kiev-Mohyla kolegium (Academy), Ukrainian literature, immigrants from Galicia.*